

Թալայան խմբագրին ալ պատկերը. եւ կը ստի-
պուինք հարցընել իրեն, թէ ինչպէս իւր լրա-
գրին սինտակսերուն՝ այսպիսի յանգուգն բան-
գագուցանքներով պոզուելուն կրցաւ ներել:
Ի՞նչ փորձ խմբագիր՝ հարկաւ կը տեսներ որ
ժամանակէ մ'ի վեր հաշտ ու մեղմխառն հո-
վիկ մը կը շնչէ իւր՝ եւ միւս հայ թերթերուն
մէջ. որով «Բիւզանդիոն», եւն եւն միշտ գիւ-
րապատարան յօտարակամ կ'արտատպէին իւր
լրերն: Հարկաւ կրնար գուշակել թէ այսպիսի
այլանգակ գրութիւն մը՝ պիտի շուարեցնէր
հայ ընթերցողներն, ինչպէս իրօք այս վերջին-
ներուն շարեւրուն պատճառ տուաւ: Չենք կար-
ծեր որ պարզապէս րոշ լեզուէն — համար գոր-
ծուած ըլլայ այս — անմեկնելի գործը: Ապա-
հով ըլլայ Պատուական խմբագիրն, որ այսպիսի
անմիտ գրութիւններ չեն նպաստեր իւր լրագրին
զարգացման: Իւր որդւոյն Պր. Եր. Թալայանի,
գրչին ելած նոյն իսկ զաւելտական գրուածք մը,
բիրապատիկ աւելի հմայք կը պատճառէ իւր
լրագրին ընթերցողաց, քան ասանակ մը Մե-
րուստաներուն՝ նմանօրինակ գրչակութիւններն,
որոնց տեղ տալ իւր անձուկ էջերուն մէջ՝ պիտի
սասանեցնէ իւր գերեզմանին մէջ՝ հանգուցեալ
բազմաբոլիւ վարդաւն Փաշայի ոսկրոտէրը:

Գ. Պոլիս, 2 Ապրիլ 1902:

ԹԱԹՈՒՆԱՎԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄԵԼԵՐԱՅԵՐ

ՆՈՐ ՀՐԺՅՈՐԴԱՐԻԹԻՒՆԸ

9. ԽԱՆՏԵԱՆ ՀՐԱՆԾ. — Միջին դպրոցաց աշխար-
հագրութեան, Պատկերազարդ: Գ. Պոլիս 1902:
Տպ. Նշան-Պատկերան: Էջք՝ 8 Ժ Ժ 239: Գինն
է՝ 6 րբ.:
- 10—11. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՑ Թ. — Մեկը-Խուտի. պատ-
մական պօլմա (արտատպած «Լումա», հանդիսից):
Թիֆլ. 1900: Տպ. Մ. Շարաձէ: Էջք՝ 8 32: Գինն
է՝ 20 կոպ.:
- ՄԵԼԵՐԱ-ՐԵԳՆԱՐ. պտմն պօլմա: Թիֆլ. 1900:
տպ. Վրաց Իրտ. Ընկ.: Էջք՝ 8 Ժ 24: Գինն է՝ 10 կոպ.:
12. ԳԱՐԱՄԱՆԵԱՆՍ Մ. — Պատկերազարդ հաւաքածոյ.
ազգային եւ օտար մատենադպրաց արձակ եւ օտա-
նաւոր աշխարհիկ (եղուաւ: Մասն Բ.: Գ. տպր.
(Քաղեփոխուած) Գ. Պոլիս 1901: Տպ. Բ. Մատթէոս-
եան: Էջք՝ 8 303: Գինն է՝ 7 րբ.:

9. Միջին դպրոցաց աշխարհագրութեան, Պատկերազարդ: Գ. Պոլիս 1902:
Տպ. Նշան-Պատկերան: Էջք՝ 8 Ժ Ժ 239: Գինն
է՝ 6 րբ.:

ցնէ... Եղիմ Մեքեա համալսող ու համախոհ
ենթագրեալ անձնաւորութեան յայտնած այս
բանաւոր կարծեաց — սակայն մէկ կողմանէ միայն:
Ստոյգ է որ հաւանադ ճշով պատարասուած աշ-
խարհագրութեան նոր դասագրք պէտք է չէին զգար
մեր կրթարանները, սակայն նորագոյն ոճով
պատարասուած դասագրք — ինչպիսի է մեր
առաջինայն — պակասը՝ զգալի էր մեր մէջ, եւ
ահա այս թերին է որ կը ինչ ըստ մասին՝ առաջին
տեղամ Պր. Հ. Խանճեանի հրատարակած Միջին
դասու աշխարհագրութեան դասագրքերը:

Գլխաւորագրեալ երրորդական մասը կը դրուէ
բնական աշխարհագրութիւնը: Թէեւ այս մասը
Գլխաւորագրեալի իբր առանձին գլխագիրը հրատա-
րակած «Աշխարհագրութիւն բնական» (Վ. Պ.
1885) ընդարձակութիւնն ու հարուստ բովանդա-
կութիւնը չունի, սակայն նորայն աշակերտն այս
համառոտ տեսութեամբ բնութեան անմէկ պաշ-
տենաց վրայ մեկին ու ամբողջ տեղեկութիւն կը
ստանայ, մանաւանդ որ դասագրքին մէջ շատ բան
պարզ օրինակներով պարզուած եւ պատկերներով
զիրարմուծելի է եղած: Իրաւամբ կը շնչուէ Թ.
Հեղինակն աշխարհագրական ուսման այս մասին
կարեւորութիւնը, որուն — ինչպէս մենք իսկ ան-
ձամբ փորձը տեսած ենք — շատ մտադրութիւն
չէր բնայայտը վարժարանաց մէջ ընդհանրապէս,
այնպէս որ ցարդ «աշխարհագրութիւն» անուամբ
լոկ՝ քաղաքականը, կ'իմացուէր, գոնեայ ի դրո՞ւ-
նականին. Հեղինակին խօսքովը բացատրելով՝
«Աշխարհագրութիւն չէ որ կ'անդուրի աշակեր-
տին, այլ պէ՛տք անունին տակ չոր ու կցկտուր բան
մը որ հիմ չունի բնաւ»: Ահա այս է ի բնէ զուար-
ձակ եղող աշխարհագրական ուսման աշակերտաց
շատերէն իբր «տաղտկալն» բան համարուելուն
զիտաւոր պատճառը: Առաջինայ դասագրքին մէջ
Հեղինակը ջանացած է միայն այն աշխարհագրա-
կան տեղերը յիշատակել, որոնք հարկ են յիշուիլ
ամէն մէկ երկրի կամ գաւառի մասին ընդհանուր
ու պայծառ գաղափար մը տալու համար: Դասա-
գրքոյ մտնէն աւելի գնահատելի կողմն է՝ իւր
համառոտ բովանդակութեան մէջ տուած բազմա-
կողմանի ծանօթութիւնները, որոնք օգտիւ ու
շահեկանութեամբ, մանաւանդ թէ հետաքրքրեալ
թեման իսկ կրնան կարգադրուիլ: Ուսուցչին գիւ-
րութեան համար իւրաքանչիւր գլխին վերջը
«Հարցարան» աւելցուած է, որուն միջոցաւ ուսու-
ցիչը իւր դաստիարակութեան յանձնուած սաները
գիրաւ կրնայ թէքել, մանաւանդ եթէ իւր ճիւ-
ղին մասնագետ է, վասն զի հարցումներէն շատե-
րուն պատասխանը դասագրքոյ մէջ արտաւ չէ,
այլ ուսուցչին հիմունքներն յանձնուած:

Այս է ահա Հ. Խանճեանի յօրինած նոր
դասագրք ունեցած անուշաւորութիւնն ընդհան-
րապէս:

Ներուի մեզի հոս, դասագրքին հետեւեալ
ուղագրութիւններն ամէն թերութեանէ զերծ տես-
նելու համար, նոյնին ինչ ինչ ուղեղի կող-
մերու վրայ եւ քանի մը կարեւոր դիտողութիւն
ընել:

Նախ՝ դասագրքին հայ վարժարաններու հա-

մեր պատրաստուած բլլալուն՝ բարձրալի էր, որ ազգ. իրաց վրայ քիչ մ'աւելի ընդարակ տեղեկութիւն տրուէր մեր սաներուն — գոնեայ որպիս պարագայք իր ընդլայտորին: Օրինակի աղաքաւ, այլեւայլ լեզուակմբերու վրայ խոսած տունն, լաւ չէր բլլար, ի՞նչէ մեր Տայերեն լեզուին անոնցմէ որ դասակարգին վերաբերելու յիշատակուէր: Ասոր մասին զատագրելին մէջ (մայի սաղարկ իր կարգանք՝ «Հոգեւոր-պոլսնէր, որոնց մէջ են Եւրոպայի մէջ խոսուած գրեթէ բոլոր լեզուները», Տարաւային Ախոյ լեզուներուն մէկ մասը», իսկ Տայերէնը...: Այս սկսեր եւ ոչ ժիշդ բացատրութեամբ նորուս աշակերտք բնաւ չի իրար իմանալ եւ ոչ անհնա-լեթիւ եւ կռահել իսկ, թէ արդեօք իր մայրենի լեզուն եւս պէտք է «Տարաւային Ախոյ» ընդհա-նուր անուան տակ Տատարելու իբր նոյն դասակար-գին վերաբերող լեզու...: Դասագրքին մէջ ուզ-ղելի երկրորդ եւ ամենազլխաւոր կէտը՝ աշխարհա-գրական անուանց գլղ. արտասանութեամբ գործ-ածութիւն է, որ պարս սովորական եւ եղած Կ.Պոլ-սոյ Տարապարկին վրայ լոյս տեսած գրեթէ բոլոր աշխարհագրութեան դասագրող մէջ, քանի մը չնչից խառնութեամբ: Օրինակի աղաքաւ զատա-գրող մէջ իր կարգանքը Տեսուեալ գաղղիականա-ցեալ անունները: Միւնխէ, Մայն, Ըլսախէ, Սէլի, Պար, Լիւշաւ եւն եւն. զորոք սակայն պէտք էր գրել ըստ տեղական արտաստեութեան Միւնխէն (München) Մայն (Mainz) Ըրստֆորտ, Սէլի, Բադէ (Baden) Լիսաբոն կամ Լիսա-բոն (Lissabon, Lisboa), վասն զի այսպէս իր պահանջէ մեզմէ մեր Տայերեն սղղագրութիւնը, ապա թէ ոչ առկէն չլիւրտեալ բարեկեանկան խոսակա-լութիւն իր տիբի արդէն տառագործութեան ան-վերջնալի խնդրով պառակտեալ յատուկ անուանց Տայերեն ձեւերուն մէջ:

Կենթադուր սակայն, որ այս կանոնը չնչեք կրնար մերձեցնել այն անուանց եւս, որոնց հին կամ լատական ձեւին գործածութիւնը մեր մէջը սովորական եղած է, զ. օ. Վիեննա (լաւ. Vienna) փն. Վիէ, Աւստրիա (լաւ. Austria) փն. Իստրի-ւոյի, եւն. Ընդհակառակն ընդհանրացեալ սխալ գործողութիւն են Լանդալ, Պարիզ եւ ասոր նման քանի մը ձեւերը, որոնք ըստ տեղական արտա-տեութեան հարկ էին գրուել Լէոնդ, Պարի եւն, եւ ըստ այնմ հնչուիլ:

Քաղաքայն եղք թէ դասագրողս առաւել կատարելութեան համար մեր ըրած այս քանի մը կարեւոր գիտողութիւններ՝ Ծ. Հեղինակին մտադրութեան աւարկայ պիտի բլլան՝ դասա-գրողս միւս գտարնթացքներուն հրատարակու-թեան ժամանակ: Հ. Գ. ԳԱՐՈՐ.

10—11. Միւնխէ-Իստա-ֆ. Դաթարեան պիտի (որոտագած «Լաւոյ, հանդիւն»): Առաջկայ եր-կու տարակները առտարկ սամուլին ծանօթագոյն գլղերէն միոյն — Ծ. Թուանանցի, գրչին արդիւնքն են: Երկուքին ալ չիւրէս — ինչպէս անուններն յայտ է — ինքցուած է ամսմա իսթ-Պիթի խաւոյ Միւնխէ-Իստա-ֆ. արեւոյ պատմա-կան գեղեցիկ ուսումնասիրութեան, որոնց վրայ Պ. Հեղինակն եւս իւր անձնական եւ ճանապար-

հարգութեամբ ստացած այլեւայլ ծանօթութիւն-ներն աւելցնելով՝ հրատարակած է:

Միւնխէ-Իստա-ֆի (Միւնխէ Յովսէփ Ա.) վեր-նագրոյն ներքեւ կը նկարէ 1728—50 Ղարաբաղո-փառաւոր անցեալը... Քաջն Միւնխէ Արով Բ. մահուան պնկոնդոյն մէջ (1728) իւր գեղագիթիթ, բայց իրեն պէս զննուողական քաղաքեամբ օժա-տուած որդին — ՂՄիւնխէ Յովսէփ Ա. իւր իշխա-նութեան յաջորդ կը կարգէ ընդ իննամակաւու-թեամբ հանգիստելոյն եղօքը — Միւնխէ-Թամ-րաղի. սակայն շարաշուք Խամադի իշխանութիւնը խորամանկութեամբ յինքն կը գրաւէ, մինչեւ որ Տայ Միւնխէներու անմարանութեանն ու իրարու դէմ ունեցած մարտնչէն օգտուելով՝ Պարսիկը կու գան եւ այս կէս մ'աղաւ ու անխախ երկիրը՝ հարկատու հորն են: Իսկ իստա-ֆի երբ չափահաս կ'ըլլայ՝ հորն ունեցած իշխանութիւնը վերադա-նեալ կ'անցնէ եւ իրաւորապէ կ'սկսի կու տայ: Ասոր վրայ ընդարձակ պատմութեամբ տես «Խաւոյ Միւնխէ-Իստա-ֆի» էջ 13—125:

Երկրորդ գրքային մէջ Միւնխէ-Իստա-ֆի որդւոյն Միւնխէ-Բեգլար Բ. ի կեանքն ու մահն է զնուած: Միւնխէ-Իստա-ֆի վերջին օրհասին զնգ-լար իւր փոխանորդը կը կարգէ, եւ Գիւլիս-տանի իշխանութիւնն անոր կը յանձնէ: Քաջն Բեգլար իշխանութեան հասնելէն քիչ մը վերջը՝ իր սովորակ հայրենի տունն ընտանեկան խառ-վութեանց մէջ թողուլով, Գորանի Գետին քո-վերը (Գանանիկի մօտ) Լեզղիներու գէմ ճա-կատ տալ, ուր ահաւոր կոտորած տալէ ետքը, իւր թիկնապահ Լալայի հրացանին զոհ կ'ըլլայ «այն անպարտելի սպամարտը, որ իր երկտարա-գութիւնը անցուցել էր պատերազմներ մէջ...»:

Բանաստեղծութեանց լեզուն պարզ է, չաղք օւ սահուն:

Ն. Ա. 12. Պարսկերէրը հասարակ յոյժն է Խո-թը մարտերը արշիլ էս Խոթուոր ուղեւորիլ լիւրաւ: Անունն իսկ ինքնին մատնելի կ'ընէ դրքիս պարանախութիւնը: Դասագիրքս զլիւսա-րաբար օգտակար եւ կարեւոր գիտողութեանով լի բլլալուն՝ Տայ մանկույն կրնայ մեծապէս նպա-տամարտը ըլլալ թէ օտար մատնեալապէս եւ թէ ազգայնոց ըստի յաղուանդել մտաց մէջ տպաւ-որելու եւ այսու քիչ ժամանակուան մէջ ի վնասի կ'ըլլայ ռուսմանքի պատանին պզտիկ յոգուած-ներ գրելու վարժեցնելը: Մատենիս թէ արեւիկ յոգուանդեալ եւ թէ օտարմարտերուն մեծա-մանութիւնը Գաղղիացոց մատնեալապէս թարգ-մանութիւնն է, փոքր մաս մ'ալ Գերմանացոց եւ Անգղիացոց: Ունի իւր մէջ բարոյական շատ յո-գուանդեր, վկայեր, կենսագրութիւններ, հին աւ-անդուութիւններ, մանկանց արտի մէջ աւարտիտու-թիւն տնկելու եւ մայրութիւնները խելու պատուա-կան եւ մարդը լեզուաւ գրուած յոգուանդեր: Այն առաւելութիւնն ալ ունի, որ իւրաքանչիւր ընթերցուածի վերջը գրուած է «բացատրելի բա-ռերը, որուն մէջ մկնտեալ են այն գէտաբանութե-ան ուսանողին անձնագրի բառերն, որոնք ըն-թերցուածին կամ ոտանտարին մէջ չեղ գրով գրուած են. ասով կրկին շնտաւ աղաւ կացուցած

է ուսանողը. նախ՝ ժամանակի կորուստը խափանած է, զոր պիտի ընէր բառգրքին մէջ եւ կամ սոգքին տեղին թափառելով եւ — այն ալ երբեմն թուրովին անօգուտ տեղ. — երկրորդ ամէն մարդ չի կրնար իւր տրամագրութեան տակ բառապիրք մ'ալ ունենալ: Կայ նաեւ. «Գեղեցիկ բանք» ցորեք ընթերցումը: Եւ ինչ չհաշուած բարոյական ուսանողներ են: Իսկ «Գեղեցիկ բանք» ցորեք ընթերցումը ուրիշ բան չկայ եթէ ոչ գրաբարի մէջ գործածուած հոլովներուն աշխարհաբար թարգմանութիւնը: Հաստ լաւ գտած եւ բաժնէ Գր. Գաբաժանեան իւր այս մատենին ետեւը համառօտ. «Կենսագրական գծեր զանազան հայ հեղինակաց», ովք, վասն զի ուսանողն եւսանող մ'ու տենչ կը գգայ տնտես նմանելու եւ ըստ այնմ՝ ալ կ'ուղղէ իւր ընթացքը: Չնայելով ինչ ինչ թերութեանց՝ կը մարդկեմը Գր. Գաբաժանեանի, որ իւր այս գործը կրկին ու կրկին սպառնութեանց դեռ արժանանայ:

գ.

ՎԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Վիեննա, 25 Ապրիլ 1902:

Առաջիկայ ամսոյս քաղաքական աշխարհի վրայ տեղի ունեցած բազմադիմի դիպաց մէջ նշանաւորագոյնն է հարաւարիւրկեան արիւնախանձ պատերազմին վերջ տալու մասին եղած բանակցութիւնք ընդ մէջ Անգղիոյ եւ ըստ աւագանւոյն: Բայց թէ արդեօք այս բանակցութիւնք դիտուած արդիւնքն անվրէպ յառաջ պիտի բերմն... Ահա խնդիր մը, որուն պատասխանը իրաց այժմեան պարագայից վրայէն չափելով, զուտ պատգամական նկարագիր կրնայ ունենալ: Անգղիական ժողովուրդն երկուրեւկէսամայ զինուոց անյաշողութենէն ու տուրքերու յաճախութենէն պարտասած, եւ միւս կողմանէ դիւցազն ըստ ժողովուրդն ու անոր քաջամարտիկ զորավարները նուաճել ըլլողովին յուսահատած այլ եւս չ'ուզեր նորանոր վարձկանագոր զնդեր պատերազմի դաշտը դրկել: Բուրբուն ինչպէս ի սկզբանէ, նմանապէս այժմ կը պայմանջն իրենց քաջարձակ անկախութիւնը. իսկ թէ արդեօք Թէմս Ամբլէյնի եւ անոր համախոհաց խաղաղութեան վերահաստատուելուն համար Անգղիոյ ի նպաստ եւ ընդդէմ Բուրբուն դրած պայմաններէն հրաժարիլ յաճն:

պիտի առնու, — այն շատ խնդրական է մանաւանդ թէ — անհնարին իսկ...

Ճինաստան: Կվանզսիէ առած տեղեկութեանց համաձայն՝ երկրին մէջ ծագած ապստամբութիւնը հսկայաքայլ Կվանզսի, Կվանզտունգ եւ Շիւնան գաւառներու մէջ կը տարածուի օրրստօրէ: Մա զօրավարը պետական զնդով Կանտունէ ապստամբներու վրայ կը դրկուի եւ Փրանզէնզի քով երկօրեայ ճակատամարտէ ետքը՝ Մա յաղթուած յետս կ'ընկնի: Ապստամբք Փանզէնզի տիրելով իրենց կենդրոնավայրը հոն կը հաստատեն: Սու զօրավարն իւր բանակետող դրած է Լիենչուի քով, իսկ Մա Կասուի քով. երկու զօրավարք միացեալ զօրութեամբ կ'ուզեն ապստամբաց վրայ քալել, սակայն կարծի չէ իրարու հետ միանալ, վասն զի լերանց անցքերն ապստամբներէն ըռնուած են: Կայսերական զնդէն շատերն ապստամբաց կողմն անցած են, որպէս զի կողոպուտին իրենք եւս մասնակցին: Ապստամբական շարժման պարագլուխն է Հունզմինգ, որ ճայպինգի մեծ ապստամբութեան առաջնորդին — Հունզսուչէնի մէկ ազգականն է:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹԻՒՆ

ՌԵՍՈՒՄԵՆԵՆ

- ԳՐԱԿԱՆ — Մ. Խորենացոյ պատմութեան աղբիւրաց խնդիրք. 129:
- ԱԶԳԱՅԳՐԱԿԱՆ — Հայ ժողովրդական դիւցազնական վէպը. 132:
- ՄԱՏԵՆԱՌՈՍՏԵՆԿԱՆ — Կորինս վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնք. 136:
- ԿԵՆԱՄԱԳՐԱԿԱՆ — Բժիշկ Դուլեւ. Նահապետ Ռուսինեան. 139:
- ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Սրբոց Սահակայ Կաթող. եւ Մեսրոպայ վարդապետի ծննդատուն ու երիցազուն աշակերտը եւ առաջին թարգմանիչը Ծ. Ղաթուն. 146:
- ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՄՆԱՅ — Կեղծաւոր զրականութիւնք. 151:
- ԹՂԹԱՆՑՈՒԹԻՒՆ — Գրական թղթակցութիւն. Գ. Գրական գաղմատաւոր. 154:

ԱՅԼԵԻՍԵԻ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒԹԻՒՆ. 158:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ 160:

ՀՐԱՏԱՐԱՎՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏԱՌԱՆՑՈՒՆ ԽՍՐԱՎԱՐ

Ի. ԻՍԺԱՆԵԼ Վ. ՊԱՐՈՆԵՆ

ՎԻԵՆՆԱ, ՄԻԻԹԱՐԻԵՆ ԵՎԱՐԻՆ